

mindst kan trække på den dengang nye teknik, lithografien. Udgiverens billedtekster er ofte meget informative (se. s. 86ff.), kan nærme sig det finurlige (s. 349) og kan af og til blive lidt vel indforståede (s. 208, 536, 694). Og nej, Stemmanns fysiognomi var nok snarere et problem for datidens malere, hvis man skal tro, hvad der overgik den fremragende C.A. Jensen (s. 754). Anders Monrad Møller har sin personlige stil – både i sin introduktion og i sine billedtekster.

Man kan også i Anders Monrad Møllers bemærkninger i sin indledning i forhold til, hvad han skriver i sine billedtekster, blive lidt usikker på, hvad han mener om sin kildes informationsværdi. Mener han mon, at dagbogen omtaler alle personer, der havde kontakt med kongen – det kan man få ud af hans spydige kommentarer til sladderhanken J.P. Trap (s. 795). Eller har kongen netop ikke omtalt en del personer, han havde meget hyppig forbindelse med, som Jonas Collin (s. 432) og politimester Bræstrup? (s. 758). Og hvorfor mon historikerne har overset prins Bentheim – det er nok fordi, hans betydning stort set indskrænkede sig til at være kongens næsten daglige ledsager (s. 798).

Det er imidlertid småtterier. Det er en imponerende præstation – et kongeligt selskab værdig.

Claus Bjørn

ERIK HELMER PEDERSEN OG METTE EHLERS (red.): Landboforeninger i 200 år, bd. 1-4 (1993), 1344 s., kr. 470.

I juli 1993 markerede De danske Landboforeninger sit hundredeårsjubelæum med udsendelsen af et firebindsværk, der omhandler foreningernes historie i ikke mindre end 200 år. Værket er skrevet af et forskerteam bestående Hans Jørgen W. Jensen, som behandler tiden før o. 1880, Jette Mackintosh, som skriver om rådgivnings- og konsulenttjenesten, samt Henrik Dethlefsen og Erik Helmer Pedersen, der beskæftiger sig med den organisatoriske og erhvervspolitiske udvikling fra o. 1880 og frem til nutiden. Som helhed er jubilæumsværket særdeles præsentabelt, dets opsætning er klar og overskuelig, ligesom det er lykkedes billedredaktøren Mette Ehlers at finde mange gode og hidtil ukendte billeder fra landbrugets brogede tilværelse til hverdag og fest.

Med den fælles undertitel »Landboforeninger i 200 år« antydes det, at landboforeningerne rækker betydeligt længere tilbage end de hundrede år, som er værkets anledning. Om denne kontinuitet kan holde, er en anden sag, som behandles i bd. 1, men dispositionen medfører, at

dele af værket uvægerligt rækker ind over emner, som tidligere er behandlet i »Det danske landbrugs historie«, bd. 3 og 4 fra 1988-89.

Oprettelsen af De samvirkende danske Landboforeninger i 1893 var den foreløbige slutsten i et stort organisatorisk netværk, som gårdmandsbrugets folk oprettede efter ca. 1850. Det betones flere steder i værket, at organisationsdannelsen ikke skete uafhængigt af udviklingen af husdyrbruget og dermed landbrugsomlægningen i forrige århundrede. Herved bliver værket en del af historien om gårdmandsbrugets placering i nyere og nyeste tids danmarkshistorie. I betragtning af det mellemstore og selv bærende gårdbrugs økonomiske, sociale og politiske betydning i tiden efter landboreformernes gennemførelse kan det nok undre, at der ikke for mange år siden er udgivet en videnskabeligt velfunderet fremstilling af netop gårdmandsbrugets historie. Den megen snak om »gårdmandslinien«s betydning til trods er det vel snarere husmandsbrugets historie, der har været behandlet, ikke mindst gennem Fridlev Skrubbeltrangs omfattende forfatterskab. Hvor sympatisk dette end kan forekomme over for en samfundsgruppe, som ofte under vanskelige vilkår søgte at få foden under eget bord, bortforklarer det ikke, at husmandsbruget aldrig formåede at udgøre tyngden i dansk landbrugs sammensætning.

Med udgivelsen af dette jubilæumsværk har landboforeningerne gjort op med tidligere tiders blufærdighed omkring udgivelsen af historiske fremstillinger. Det har sin egen bittersøde ironi derved, at også gårdbrugs eksistens i dag er alvorlig truet, hvad tilbagegangen i antallet af selvstændige landbrug klart vidner om. Antallet af egentlige »produktionslandbrug« er nu på under 40.000 og fremtidsprognoserne melder om blot 10.000 i 2010!

Om landboforeningerne til den tid overhovedet vil udsende et nyt jubilæumsværk, er det vel for tidligt at spå om, men i bekræftende fald vil det sikkert ske i samarbejde med de øvrige erhvervsorganisationer »Dansk Erhvervsjordbrug« (tidl. »Tolvmandsforeningerne«) og »Dansk Familiebrug« (tidl. husmandsforeningerne). Måske løses spørgsmålet ved, at organisationerne slås sammen i én organisation: »Dansk Landbrug«? Set i dette perspektiv bliver det foreliggende jubilæumsværk om De danske Landboforeninger også til en art statusopgørelse over gårdmandsbrugets betydning i det 20. århundrede.

Landboforeningernes forløbere

Hans Jørgen W. Jensen: »Landboforeningernes forløbere og bondebruget« (bd. 1, 248 s.) omhandler perioden 1800-1880, og forfatteren gør

sig megen umage for at understrege, at der ikke er tale om en ubrudt linie i forhold til nutidens gårdmandsstyrede landboforeninger.

De ældste »landboforeninger« var landøkonomiske selskaber eller patriotiske selskaber, som opstod i napoleonskrigenes kølvand. Deres formål var at mobilisere alle gode kræfter i det danske samfund for om muligt at blive selvhjulpne under fastlandsspærringen og derpå udvikle et mere moderne produktionsapparat. Det påvises – med »Aalborg Stifts og Amts oekonomiske Selskab« som eksempel – hvorledes initiativtagerne til disse selskaber var datidens notabiliteter med biskop og stiftsamtmand i spidsen.

Omkring 1830 ændredes dette forhold væsentligt, idet det nu var folk fra det store landbrug, godsejere og forpagtere m.v., der satte sig i spidsen både for de gamle selskaber og for de nye landøkonomiske foreninger. Sigtet var nu også mere afgrænset til det egentlige landbrug med vægt på markbruget. Præmiepløjningerne kan stå som eksponent for denne periode, men også en række andre vigtige jordbehandlingsredskaber (bl.a. svenskharven) så dagens lys i forskellige varianter. Hvad angik driftsplaner, stod vekselbruget i centrum. Med baggrund i flere tidligere arbejder gør forfatteren en del ud af innovationsforløbet, der typisk begyndte på de store gårde og først gradvis nåede ud til bondebruget. Et af hjælpemidlerne hertil var forskellige præmieordninger med Landhusholdningsselskabet som sponsor, men der gøres meget ud af at forklare, hvorfor det hele ikke var så ligetil: Ikke blot skulle teknologien transformeres ned til bondebrugets niveau, men for bønder uden tilskudsmuligheder var der også det ubehagelige faktum, at udgifterne til en driftsomlægning skulle erlægges, førend indtægterne (måske) kom ind. I en tid med faldende priser var man derfor ikke motiveret, først med prisstigningerne i 1840'erne skete der noget.

Den politiske gæring på dette tidspunkt påvirkede landboforeningerne på to måder: Især en del præster søgte gennem de nye landboforeninger at fremme en konservativ grundholdning hos bønderne ved at bringe dem sammen med dannede mænd. I andre tilfælde var liberalismen med til at danne foreninger, hvor gårdmændene selv (og undertiden også godsejere) stod i spidsen. Grundloven og igangsættelsen af det politiske demokrati gav hurtigt positive resultater. Ved husdyrlove i 1852 og 1862 blev der givet betydelige statstilskud til dyrskuer, idet forvaltningen helt blev overladt til landboforeningerne under det udtalte begreb »frihed under ansvar«. Med tanke på den nyvalgte rigsdags sammensætning var denne disposition nærmest indlysende, men netop herved skabtes en tradition, som har holdt sig helt frem til i dag. Herigennem blev husdyrlovene også startsignalet til en betydelig for-

eningsdannelse, som fortsatte op gennem 1860'erne og 70'erne. Interessen for husdyrbruget voksede støt, omend hesteavlens i mange år var den mest synlige. Set i et tilbageskue peger dette klart frem mod landbrugsomlægningen og andelsbevægelsen i 1880'erne, men forfatteren påpeger med rette, at det, som idag tager sig ud som en »naturlig udvikling«, dengang var resultatet af en række, undertiden modstridende, tendenser. Endemålet var på ingen måde givet.

Bind 1 er meget velskrevet og Hans Jørgen W. Jensen tager virkelig sin læser under armen, når han redegør for problemstillinger, materialeforhold og så behandlingen af de enkelte emner. En sober og læseværdig form for historieskrivning.

Landmandens rådgivere

Jette Mackintosh: »Landmanden og hans rådgivere« (bd. 2, 301 s.) behandler landbrugets rådgivnings- og konsulentvirksomhed fra 1861, da Th. R. Segelcke blev ansat af Landhusholdningsselskabet til at udforske mælkerbruget på videnskabeligt grundlag. I 1871 blev den første landbrugskonsulent ansat i Thyrsting-Vrads herreders landboforening. Han underviste i agerdyrkningslære, agerbrugskemi, husdyrlære, plantelære, mejerifaget, landmåling samt i regning og retskrivning! Rundt omkring foregik der lignende tiltag, men først ved revisionen af husdyrloven i 1887, da det lykkedes at få staten til at betale op til 2/3 af konsulenternes løn, steg antallet af landbrugskonsulenter, først og fremmest på husdyrområdet. Som ved dyrskuerne lykkedes det herved landboforeningerne at sikre sig betydelig indflydelse på væksten af konsulenter, som de alene ansatte, lige som ønsket om konsulentbistand motiverede endnu flere bønder til at indmelde sig i en landboforening.

Den store interesse for husdyrbruget i 1880'erne og 90'erne var et udslag af landbrugsomlægningen, og den kom tydeligst til udtryk inden for kvægavlen, hvor der opstod kvægavlsforeninger, (mælke)kontrollforeninger, ligesom bekæmpelsen af kvægsygdomme (tuberkulose og kalvekastning) tog fart under ledelse af professor Bernhard Bang. I takt med interessen for dyrenes fodringsbehov voksede forståelsen for planteavlens betydning imidlertid frem i landboforeningernes bevidsthed, og da der i 1906 blev givet grønt lys for statstilskud også til planteavlskonsulenter, steg antallet nærmest eksplosivt. Af samtlige 121 landbrugskonsulenter i 1910 udgjorde planteavls- og husdyrbrugskonsulenterne hver en trediedel, mens resten fordelte sig bredt eller dækkede flere områder. I 1914 var konsulentordningen således udbygget, men den stigende erkendelse af sammenhængen mellem plante- og husdyrsiden i

den enkelte bedrift øgede nu også interessen for regnskabsføring, hvis konsulenttal steg markant. Også specialfunktioner som fjerkræ- og havebrugskonsulenter opstod i disse år.

Til varetagelse af de overordnede opgaver indgik Landhusholdnings-selskabet og Indenrigsministeriet i 1888 en aftale om ansættelse af såkaldte »statskonsulenter«. Som for de almindelige konsulenter var princippet også her: staten betaler, men landbruget befaler. Når denne ordning kunne fungere i al fordragelighed, er årsagen naturligvis den konsensus, der helt frem til 1. verdenskrig eksisterede m.h.t. landbrugets stilling i og betydning for samfundet. Som leverandør af 90 % af landets samlede eksportværdi havde landbruget unægtelig stærke argumenter på hånden. Statskonsulentbetegnelsen forsvandt o. 1915 bortset fra de udenlandske, som f.eks. Harald Faber, der gennem mange år holdt et vågent, men kritisk øje med produkterne på det britiske marked.

At bedømme konsulenternes indsats er naturligvis vanskeligt, men alt tyder på, at da bønderne først fandt ud af, at konsulenterne kom som vejledere, ikke som tilsynsførende, svandt en eventuel skepsis ind. Medvirkende hertil var utvivlsomt, at konsulenterne i udpræget grad rekrutteredes fra erhvervets egne rækker, i 1910 var således 2/3 af samtlige konsulenter søn af en gårdejer. Jørgen la Cour havde således givetvis ret, da han i 1903 udtalte, at institutionen havde udviklet sig til et »korps af brobyggere mellem videnskaben og det praktiske landbrug...« (s. 103). Mens det ikke er muligt at sige, hvor mange landmænd, der regelmæssigt havde kontakt med deres konsulent, er det til gengæld muligt at kortlægge foredragsmønstret i årene 1842-1914 på grundlag af en database, der bygger på gamle jubilæumsskrifter o.l. Statistikken viser, at planteavl og jordbehandling til enhver tid havde landmændenes største interesse, men at også kvægavlen var et »varmt« emne i 1880'erne og op i 90'erne. Emner om mejeribrug havde også været en del fremme i 80'erne men dog i langt mindre omfang, og allerede i 90'erne var det på retur. Udover de faglige emner var der også foredrag af økonomisk og politisk art samt mere alment kulturelle.

Perioden 1914-1950 bragte ikke afgørende ændringer i konsulentstrukturen, men antallet voksede støt fra o. 200 i 1920 til o. 600 i 1950 – en pæn vækstrate i en tid, hvor det ikke gik erhvervet alt for godt. Både krige og kriser lagde i lange perioder begrænsninger på den enkelte landmands vante dispositionsmuligheder, hvorfor det ofte blev konsulentens opgave at vejlede landmanden ud af sin situation eller finde alternative muligheder. En nyskabelse var oprettelsen af Det landøkonomiske Driftsbureau (1917), men trods en ihærdig indsats for at få landmændene til at føre regnskab og dermed et bedre indblik i bedriftens pro-

duktion, var det i 1923 kun 2,5 % af samtlige brug, der fulgte dette råd. I 1940 var tallet steget til 4 %. At disse brug var mere veldrevne end gennemsnittet, kan ikke undre. Også ungdomsarbejdet tog sin begyndelse i 1920'erne efter amerikansk forbillede (4H), ligesom husholdningssagen slog igennem på organisationsplan. Den første husholdningskonsulent ansattes i Odder i 1923.

Efter afslutningen af 2. verdenskrig var dansk landbrugs produktionsapparat nedslidt og husdyrbestanden kraftigt formindsket. Forude lå en mekanisering af, men også en afvandring fra landbruget og ventede, så både kapital og nytænkning var nødvendig. Marshallplanen bragte penge til erhvervets modernisering, og for landbrugskonsulenterne m.v. blev det muligt at deltage i studierejser til USA og få nye impulser m.h.t. rådgivningens opbygning og praksis. En OEEC-undersøgelse af 15 landes konsulentvæsen påpegede, at det danske konsulentsystem var alt for specialiseret og at man i stedet burde overveje en all round konsulentordning, der kunne behandle alle normale driftsspørgsmål og så kun i særlige situationer trække på højtuddannede specialister. Fra dansk side afviste man dog en sådan »sognekonsulent«-ordning som værende en hæmsko for den fortsatte udvikling. Derimod måtte man medgive, at landbo- og husmandsforeningernes særskilte konsulentordninger ofte var uhensigtsmæssige og fordyrende, ligesom antallet af landbrug pr. konsulent var mindre her end i de fleste andre lande. Endelig pegede OEEC-rapporten på behovet for et centralt kontor til fremstilling og distribution af tekniske hjælpemidler, samt for behovet for nogle særlige supervisere til at følge med i den faglige debat ude og hjemme, og derpå virke som konsulenternes konsulenter.

Et konkret udslag af disse tanker blev oprettelsen af Landbrugets Informationskontor (LIK) i 1953 samt etableringen af en række demonstrationsbrug, som omegnens landmænd kunne besøge. Moderniseringen af landbruget krævede maskiner, og større investeringer forudsatte øget kendskab til regnskabsførelse. Dette samt lovgivningsmagtens krav herom gjorde, at 40 % af samtlige landbrug i 1967 (over 5 ha.) førte regnskab – i 1992 førte landboforeningerne regnskab for ca. 45.000 landmænd, fortrinsvis heltidsbrugere med o. 75 % af den samlede produktion. Derimod viste det sig ulige vanskeligere at røre ved det etablerede konsulentsystem, selv om nogle foreninger havde vanskeligt ved at sikre konsulenterne en ordentlig løn, nu da antallet af landbrug var på retur. Først i slutningen af 1960'erne tog De samvirkende danske Landboforeninger spørgsmålet op og meddelte, at løsningen af de voksende faglige opgaver krævede en tilpasning af organisationsstrukturen, nemlig oprettelse af et antal konsulentcentre, der til gengæld var ordentligt

bemandet, samt på landsplan oprettelse af et antal faglige landsudvalg. Trods vanskeligheder og lokal modstand lykkedes det i rimelig grad at omsætte disse tanker til praktisk virkelighed. Medvirkende hertil var antagelig, at toppen af dansk landbrug stod samlet bag forslaget, samt at erhvervet var trængt netop i slutningen af 60'erne. Samarbejdet strakte sig endda ud over de traditionelle foreningsgrænser, idet både husmands- og Tolvmandsforeningerne deltog på flere områder. Kun i svine-sektoren lod ønsket om et fagligt landsudvalg under DsdL's ledelse sig ikke forene med slagteriernes gamle ønske om selv at ville bestemme. Først efter et par års nervekrig løstes spørgsmålet på salomonisk vis, idet landsudvalget deltes mellem København og Århus, hvor landboforeningerne nu samlede alle deres faglige aktiviteter. Fra statens side lagde man pres på konsulentsystemet ved i 1972 at lægge loft over antallet af konsulenter, så landbruget fremover blev nødt til at rokere indbyrdes for derigennem at skabe en mere ligelig fordeling i forhold til kundeunderlaget. Ministeriets indgreb må ses på baggrund af, at man siden 1969 havde betalt op til 70% af lønnen for både agronomer (som landbrugskandidaterne nu hed) og rådgivningscentrenes øvrige ansatte!

Endnu i dag betjenes dog kun en tredjedel af landboforeningernes medlemmer af de såkaldt firestrengede konsulentcentre. Mange steder sidder der fortsat kun to. Alligevel viste en Observaundersøgelse fra 1988 en udbredt tilfredshed med konsulenternes virksomhed, omend man også orienterer sig til anden side. Situationen her i 90'erne er nok et fortsat ønske fra landboforeningernes (folkevalgte) ledelse om færre, men mere effektive konsulentcentre. I den forbindelse anvendes udtrykket »bæredygtig lokalforening«, hvorved forstås med mindst 1.000 medlemmer. Der er i dag ca. 3.000 ansatte i landbrugets rådgivnings- og servicefunktioner, og fra konsulentside påpeges det, at et øget servicebehov samt en mere individuel vejledning vil berettige et nogenlunde uændret tal. Problemstillingen forstærkes af, at man fra statens side er begyndt at nedtrappe eller helt fjerne de traditionelt store tilskud til lønninger m.v., og dette har så rejst diskussionen om brugerbetaling for serviceydelser.

Med det foreliggende bind har Jette Mackintosh skrevet en udmærket bog, som også er en velfortjent hyldest til flere generationer af landbrugskonsulenter, der ofte under beskedne kår har udført et stort og uegennyttigt arbejde. Bogens synsvinkel afspejler dog i høj grad landbrugets egen selvforståelse. En mere kritisk distance havde været velgørende, men også have krævet studier til anden side. Flere steder i bogen fremhæves den særlige danske model for en konsulentordning

(bl.a. s. 288ff.) For landboforeningerne har ordningen foruden de økonomiske aspekter også haft den fordel, at konsulentvæsenet kunne udbygges i takt med opståede behov. Derimod synes den at have virket mere træg de seneste årtier, hvor interesserne i landbrugets top og bund ikke altid har været i harmoni med hinanden. Det har været hævdet, at en statslig ansættelse ville give afhængighed af det politiske system, men det diskuteres ikke rigtigt, hvilke ulemper den private ansættelse har kunnet afstedkomme. Hvem skal konsulenten lytte til: sin egen fagligt baserede samvittighed, den enkelte landmands ønsker eller signalerne fra den erhvervspolitiske top? Skal produktionen sættes i vejret eller skal miljøet skånes? At der er konfliktmuligheder nok, afslørede miljødebatten i 1980'erne, som kom helt bag på det samlede landbrug.

Organisationen

Henrik Dethlefsen og Erik Helmer Pedersen: »Landboforeningerne og fællesskabet« (bd. 3, 325 s.) beskæftiger sig især med den organisatoriske udvikling fra o. 1880, således at Henrik Dethlefsen behandler perioden frem til 1914, mens Erik Helmer Pedersen tager sig af tiden efter 1950. Derimod mangler den mellemliggende periode, som det ifølge forordet ikke har været muligt at behandle. Dette er yderst beklageligt ikke mindst i et jubilæumsværk, der lægger vægt på kontinuiteten gennem så mange år.

Henrik Dethlefsen beskriver grundigt og kompetent landboforeningernes vækstperiode indtil 1914. 1880'erne karakteriseres som en brydningsperiode mellem de gamle »dyrskueforeninger« med begrænset medlemstal og en aristokratisk ledelse og så de »moderne« landboforeninger med et bredere medlemsgrundlag og med egne folk på lederposterne. Bl.a. med anvendelse af tabeller påvises væksten i antallet af landboforeninger samt forudsætningerne herfor (husdyrlovene). Ikke mindst moderniseringsprocessen i slutningen af forrige århundrede skabte usikkerhed hos mange bønder, m.h.t. hvordan tingene skulle gribes an, og her dækkede landboforeningerne et behov. Fra godt 21.000 medlemmer i 1880 steg tallet til o. 60.000 ved århundredskiftet og kulminerede efter anden verdenskrig med o. 140.000. Gennem hele perioden udgjorde den jyske andel ca. 2/3 af det samlede medlemstal – et faktum der langt hen ad vejen forklarer den jyske dominans inden for landbrugets organisationer. Også samtidens politiske kamp kunne påvirke landboforeningsprocessen, som når en forening blev sprængt i to dele, der først lang tid senere atter fandt sammen. Antallet af land-

boforeninger lå i 1890'erne på 100 (nøjagtig som idag) men toppede o. 1950 med 140 lokalforeninger.

Ret tidligt stod det klart, at der måtte skabes et talerør for landbrugets og dermed landboforeningernes fælles problemer, og i 1872 stiftedes Foreningen af jyske Landboforeninger. Den fulgtes i 1880'erne op af tilsvarende fællesforeninger for Sjælland, Fyn og Lolland-Falster. Allerede på dette tidspunkt var de første røster om et fælles Landbrugsråd fremme, men forhandlinger herom i 1885-86 mellem Landhusholdningsselskabet, der stadig domineredes af godsejere og videnskabsfolk, og de nye fællesforeninger brød hurtigt sammen.

Samtidens politiske konflikter bremsede ligeledes for den organisatoriske udvikling og virkede tillige hæmmende på skabelsen af resultater (husdyrloven af 1887 var dog en undtagelse). I 1893 kulminerede landbrugets protest herimod i Agrarbevægelsen, og som en direkte udløber heraf mødtes fælleslandboforeningernes ledere i juli måned og besluttede at oprette »De samvirkende danske Landboforeningers forretningsudvalg«. Frem til 1917 var dette dog alene et samarbejdsorgan, ikke en beslutningsdygtig bestyrelse. Udvalget afholdt årligt 4-6 møder, og formands- og sekretærfunktioner gik på omgang mellem hovedlanddelenes fællesforeninger. Først i 1917 ændredes udvalgets status til en egentlig bestyrelse med fast adresse og sekretariat i København. Men beretningen herom frem til 1950 har vi endnu til gode.

Erhvervspolitikken

Erik Helmer Pedersen: »Landbosamfundet og Danmarkshistorien« (470 s.) lægger vægten på landbrugsorganisationernes forhold til hinanden og til statsmagten de sidste 100 år. I bogen søger forfatteren at påvise: a) landboforeningernes tilpasningsduelighed under vekslende betingelser, b) markeringen af helhedssynspunkter, modsat producentforeningerne, og c) at landboforeningerne i deres selvforvaltning af tildelte økonomiske midler har vist stor duelighed og ansvarlighed. Med disse teser in mente må det stå klart, at forfatterens synsvinkel på perioden er landboforeningernes.

Alligevel er der kommet en god bog ud af det takket været forfatterens store viden om sit emne, hvad adskillige bøger i litteraturlisten vidner om. Ikke mindst udarbejdelsen af »Det danske landbrugs historie« bd. 4 (1989) ligger tæt på denne bog, og når Helmer Pedersen s. 454 skriver, at det nok havde været mere praktisk, såfremt bøgerne var skrevet i omvendt rækkefølge, kan man kun give ham ret. Både sprogligt og ind-

holdsmæssigt virker »Landbosamfundet og Danmarkshistorien« mere helstøbt end sin forgænger.

I mangel af et egentligt arkiv har forfatteren benyttet de trykte årsberetninger og for de politiske relationer Rigsdagstidende. Her kommer endnu en skævhed ind, idet det fortrinsvis er de samvirkende sjællandske landboforeningers årsberetninger, som er benyttet, uagtet at den jyske fælleslandboforening både var meget større og stærkere (»den jyske landborigsdag«). At de ledende formænd for De samvirkende danske Landboforeninger og præsidenter for Landbrugsrådet gennem næsten alle årene har været jyder og at »jydernes landboforeningshistorie (derfor må) siges at være dækket ind« (s. 13) lyder besnærende, men mon ikke man skal være øbo for at godtage denne fortolkning?

I slutningen af bogen svarer Helmer Pedersen ikke overraskende bekræftende på sine tre teser. Bogens indhold vidner nu mest om det modsatte. Ganske vist har landboforeningerne i dag fået en organisationsform, der vel i nogen grad er tidssvarende, men det er dog påfaldende, at helt frem til o. 1970 lå beslutningerne ude i de provinsielle fællesforeninger, ikke mindst den jyske. Evnen til at formulere helhedssynspunkter har også tit været hæmmet af uenighed mellem landsdelene, hvilket naturligvis afspejler de vidt forskellige produktionsbetingelser – og gemytter. Dernæst har det været et problem, at landbrugets organisationer har haft meget svært ved at enes om betingelserne for at indgå i fælles repræsentationer som f.eks. Landbrugsrådet. Også her spillede økonomiske interesseforskelle og politiske tilhørsforhold ind, og der skulle åbenbart en verdensomspændende krise til, førend husmændene midlertidig indtrådte i rådet 1933-39, og en kraftig tilbagegang i landbrugets samfundsmæssige placering førend de atter dukkede op i 1976. Om situationen allerede ved Landbrugsrådets oprettelse i 1919 kunne være blevet en anden, er det selvfølgelig vanskeligt at fastslå med sikkerhed, men når Helmer Pedersen s. 442 skriver, at Madsen-Mygdal fik *sit* landbrugsråd, underforstået på landboforeningernes betingelser, kan anmelderen ikke dy sig for at gøre opmærksom på, at selve forhandlingsforløbet i vinteren 1918-19 faktisk viser, at husmændene *var* rede til at indtræde i rådet, når blot de kunne få en forholdsmæssig repræsentation. I forhandlingsfasen var man helt nede på 35 %.¹ Når forhandlingerne brød sammen, er årsagen at finde hos andelselskaberne, som skulle betale gildet og derfor krævede samme

¹ Torben Hansgaard: Landbrugsrådets tilblivelse. Studier i landbrugsorganisationernes forhandlinger om skabelsen af en fællesrepræsentation for dansk landbrug 1880-1919 (1976), ss. 158-168.

repræsentation som de landøkonomiske foreninger. Men netop herved trykkes husmændene ned under bordet, idet andelsselskabernes frontfigurer næsten alle var gårdmænd, nogle endda med dobbeltposter i landboforeningerne.

Spændingsforholdet mellem producent- og afsætningsorganisationerne har været en konstant faktor gennem alle årene, hvad adskillige episoder vidner om. Den mest dramatiske var nok balladen omkring Landbrugets Afsætningsråd i 1958-61, der afslørede konflikter på kryds og tværs af det landbrugsorganisatoriske landskab, og i hvert fald alt andet end »et enigt landbrug«.²

Om landbruget har vist duellighed til at selvforvalte de tildelte midler kan vel diskuteres. Landbrugets eget svar fremgår utvetydigt af dette store jubilæumsværk, men hvordan skal man egentlig undersøge spørgsmålet? At sammenligne med andre lande vil alene på grund af landenes forskellighed være problematisk. At anstille historiske forsøg er umuligt, og tilbage er vel blot at konstatere, at der på intet tidspunkt i landboforeningernes mere end hundredårige historie har fremstået alternativer til den valgte fremgangsmåde. Måske et godt udtryk for »gårdmandslinien«s indflydelse på dansk tankesæt?

Torben Hansgaard

² Jacob A. Buksti: Et enigt landbrug? Konflikt og samarbejde mellem landbrugets organisationer. En studie i landbrugets organisationsforhold med udgangspunkt i perioden 1957-61 (1974).